

РОЛЬ М.М. ЛАНГЕ В СТАНОВЛЕННІ ВИЩОЇ ЖІНОЧОЇ ОСВІТИ ПІВДНЯ УКРАЇНИ

У статті висвітлено основні віхи становлення вищої жіночої педагогічної освіти Одещини кінця XIX – початку XX ст. Акцентовано роль М.М. Ланге, професора Новоросійського університету, у розбудові вітчизняного освітянського простору. Розкрито його діяльність щодо популяризації вищої жіночої освіти та заснування Одеських жіночих педагогічних курсів, які згодом здобули статус вищих і протягом тривалого часу залишалися єдиним місцем вищої жіночої освіти усієї степової України.

Ключові слова: М.М. Ланге, вища жіноча освіта, Одеські жіночі педагогічні курси, Одеські вищі жіночі курси.

Актуальність теми дослідження полягає в тому, що нині особливої уваги набувають питання гендерної тематики, серед яких одним із ключових є проблема жіночої освіти. Важливою для дослідників є роль жінки в галузі освіти не лише на сьогодні, а й у попередні періоди, тому що ретроспективне бачення проблеми уможливить визначення динаміки становлення й розвитку вищої жіночої освіти та сприятиме вирішенню подібних питань сьогодення. Для цього вважаємо необхідним вивчення вітчизняного освітнього досвіду й першовитоків становлення вищої жіночої освіти на теренах України.

Мета статті – висвітлити роль професора М.М. Ланге в оновленні освітянського простору визначеного періоду, окреслити напрями його діяльності у сфері жіночої просвіти.

Аналіз історіографічних праць та архівних документів свідчить, що постать Миколи Миколайовича Ланге була ключовою в питанні становлення вищої жіночої освіти півдня України, зокрема Одещини. Саме з ініціативи професора, за його численними клопотаннями було відкрито першу освітню інституцію для жінок, які, здобувши середню освіту, планували продовжити навчання.

Розуміння необхідності поширення просвіти серед жіноцтва півдня України з'явилося в професора, за свідченням його учня М.І. Гордієвського, ще по приїзду до Одеси в 70-х рр. XIX ст. Його одразу неприємно вразило гендерно упереджене ставлення до жінки на півдні, воно помітно різнилося від поважливого сприйняття жіноцтва на півночі, де представниць слабкої статі в суспільстві вважали рівними чоловікам. Необхідною передумовою покращення соціального статусу жінки півдня М.М. Ланге вважав можливість жінок здобувати освіту. Втім, керівництво краю не заохочувало просвітницькі перспективи для жіноцтва. До М.М. Ланге це питання вже порушували, однак ідея вищих курсів для представниць прекрасної статі зазнала нищівної поразки. Тоді думка щодо заснування вищих жіночих курсів і підго-

товчих курсів належала професору Новоросійського університету А.С. Трачевському. Реалізувати свій задум йому вдалося лише частково [2].

У 1879 р. за ініціативою професора А.С. Трачевського вперше було започатковано підготовчі жіночі курси в Одесі, бажання відвідувати які висловили 215 дівчат. Утім, проіснували вони вкрай недовго через, насамперед, фінансову скруту, адже утримувалися переважно на кошти їхнього фундатора й приватні пожертви, бо Міністерство народної освіти, яке й так усіляко гальмувало відкриття навчальної інституції, не підтримувала їх матеріально; другою причиною вимушеного колапсу курсів стало те, що вони не мали власних викладачів і професури, а також приміщень, які б умістили всіх бажаючих. Вирішальною обставиною припинення функціонування курсів стало те, що керівництво країни на початку 1880-х рр. вирішило закрити всі вищі жіночі курси, які на той час існували в різних містах держави. Три роки по тому завдяки численним клопотанням знову запрацювали ВЖК у Петербурзі, ще через рік – у Москві, втім супроводжувалося це низкою обмежень: було збільшено плату за навчання, курсистки мали право навчатися тільки за умови проживання в родичів або гуртожитку тощо [4, с. 16–17].

Нова хвиля поновлення роботи жіночих вищих курсів торкнулася й степової частини України та припала на початок 90-х рр. ХХ ст. Одеським навчальним округом декілька раз були здійснені спроби звернутися із клопотанням до Міністерства народної освіти з приводу відкриття в Одесі інституту вищої жіночої освіти. Основною причиною ініціювання поновлення роботи вищих навчальних закладів для жінок стало те, що більшість дівчат, які закінчили повний восьмирічний курс у жіночих гімназіях і планували продовжити навчання, вирішували здобувати подальшу освіту у вищих закордонних школах [3].

Нарешті, вдалося зрушити справу жіночої освіти з мертвої точки, і восени 1902 р., коли посаду міністра народної освіти обійняв поступливий Г.С. Зенгер, за дорученням куратора Одеського навчального округу Х.П. Сольського, М.М. Ланге, заручившись підтримкою вузького кола місцевих професорів і викладачів, розпочав розробку проекту трирічних жіночих педагогічних курсів.

Одеські жіночі педагогічні курси були засновані як експериментальні на шестирічний строк при приватній гімназії Катерини Семенівни Пашковської. Утримувалися вони на місцеві кошти та платню за навчання (150 крб на рік). Незважаючи на обмеження в коштах, рада курсів час від часу ухвалювала звільнення від оплати малозабезпечених курсисток. Метою цієї інституції було надання дівчатам, які мали атестат або свідоцтво про закінчення курсу жіночої гімназії або рівноправного із нею іншого закладу освіти, вищої наукової освіти й педагогічної підготовки, необхідної для вчителів гімназій. Курси існували у складі п'яти відділень: історичного, російської мови і словесності, французької мови і словесності, німецької мови і словесності та математичного (у задумах директора курсів М.М. Ланге також було створення природничого відділу). Згідно з навчальним планом курсів, педагогічну

практику в жіночих гімназіях Одеси планувалося проводити на третьому (останньому) році навчання, присвяченому педагогічній теорії та практиці. Зміст теоретичної підготовки на курсах наближався до університетського. Це було закономірним явищем, оскільки викладацький склад курсів формувався, переважно, з професорів університету.

Відповідно до Правил вступу, на курси приймали осіб віком від 17 до 23 років. У примітці до Правил визначено, що “кількість слухачок з-поміж осіб іудейського віросповідання не повинна перевищувати 20% від загальної кількості” [1, с. 53]. Курсисток поділяли на слухачок та вільнослухачок. Слухачками могли бути зараховані ті, кому виповнилося 17 років та хто мав атестат чи сертифікат про закінчення курсу жіночої гімназії. Вільнослухачками зараховували осіб, “незалежно від здобутої ними освіти, переважно з тих, хто займався педагогічною діяльністю в навчальних і навчально-виховних закладах, але з особливого дозволу піклувальника навчального округу, за клопотанням ради курсів” [1, с. 53].

На початок вересня було подано 451 прохання (з них – 230 заяв від дівчат християнського віросповідання й 221 – іудейського), у тому числі 123 заяви від медалісток. Як зазначає М.М. Ланге у зверненні до попечителя Одеського навчального округу Х.П. Сольського, через неможливість прийняти всіх бажаючих, бо приміщення, виділене під курси, не могло вмістити таку велику кількість слухачок, Радою курсів було вирішено зарахувати претенденток на конкурсній основі [5]. На кожному з відділень, де кількість кандидаток перевищувала норму, усі бажаючі були поділені на групи залежно від середнього балу оцінок у їхньому атестаті (для претенденток математичного відділення – залежно й від оцінок з математики та фізики). Відбір слухачок на відділення нових мов (французької та німецької мови і словесності) здійснювався за результатами іспиту, під час якого претендентки мали продемонструвати практичне володіння мовою.

Ураховуючи ту обставину, що на третьому курсі навчання планувалося проводити педагогічну практику, а Рада курсів не могла гарантувати практичних педагогічних занять великій кількості слухачок, їхні місця були обмежені, тому на вакансії, що залишалися, для повного заповнення місць було вирішено інших гідних претенденток зарахувати вільнослухачками, за умов наявності в них гімназійного диплома й узагалі права бути слухачками. У разі відкриття відповідних вакансій керівництво курсів планувало поповнювати ряди слухачок тими, хто був спершу зарахованими вільнослухачками, за умови, якщо останні успішно складатимуть іспити.

Більше того, усіх кандидаток поділили на дві групи за їхнім віросповіданням: спочатку зараховували християнок, а потім – осіб іудейського віросповідання. Для того, аби не перевищити ценз на історичному відділенні, було вирішено зараховувати лише тих єврейок з третьої групи (із середнім балом в атестаті не менше ніж 4), які в гімназії вивчали дві іноземні мови, хоча християнок зараховувалися й з меншим середнім балом атестата [5].

Грунтуючись на вищезазначених правилах відбору курсисток, на засіданні 15 вересня Рада курсів здійснила зарахування 238 слухачок та 61 вільно-слухачки [5]. Урочисте відкриття курсів відбулося 21 вересня (4 жовтня за новим стилем) 1903 р. й супроводжувалось виступом С.М. Лук'янова, який назвав цю визначну подію “добрим суспільно корисним починанням місцевих діячів, ревних у справах жіночої просвіти” [4, с. 27].

На курсах працювали М.М. Ланге, Є.М. Щепкін, Б.Ф. Веріго, В.В. Підвисоцький, І.В. Слешинський та ін. Будучи активними поборниками вищої жіночої освіти, вони спершу давали безкоштовні лекції для курсисток. Гроші, персонально отримані за читання публічних лекцій, перераховували у фонд курсів. Ставши на чолі курсів, М.М. Ланге із запалом та натхненням почав працювати на благо установи, маючи на меті підвищити рівень викладання на курсах до університетського. Професору вдалося цього досягнути в 1905 р., коли курси, завдяки його численним зусиллям, з “педагогічних” було перетворенні на “вищі”, директором яких, після перерви в роботі курсів і їх реорганізації, знову став М.М. Ланге.

Це був бурхливий час радикальних намірів і дій, які вилилися в революційні події 1905 р. Звичайно, і професор М.М. Ланге, і слухачки Вищих жіночих курсів не могли залишитися осторонь цих подій: вони стали на бік ліберальної інтелігенції. В історичних джерелах зазначено, що професор був людиною ліберальних поглядів, а тому, відповідно, і напрям, якого він додержувався у керівництві курсами, був ліберальний. У листі від 29 квітня 1905 р., адресованому міністру народної просвіти, куратор одеської шкільної округи Х.П. Сольський писав: “При директорові М.М. Ланге курси ухилилися від прямого й високого свого призначення – готувати слухачок до педагогічної діяльності в жіночих гімназіях – і взяли напрямом різко політичний... Курси можуть являти собою не що інше, як “організоване революційне бюро” [2]. Дійсно, М.М. Ланге поступливо й навіть прихильно ставився до революційних подій того періоду. Так, він на чолі групи ліберально налаштованих професорів підтримав сходку курсисток, яка відбулась у стінах курсів 12 жовтня 1905 р. й закликала до боротьби із темними реакційними силами. Через таку позицію, що засвідчила невиконання вимог Міністерства народної освіти про невтручання в політичні події, М.М. Ланге звільнили в 1908 р. від обов'язків директора Вищих жіночих курсів, але дали змогу там викладати.

Звістка про те, що М.М. Ланге залишив посаду завідувача курсів, була болісно сприйнята слухачками, що красномовно свідчить про добре ставлення учениць до свого наставника. Так, у подячній адресі до М.М. Ланге курсистки першого випуску ОВЖК (1903–1908 рр.) зізнавалися, що відтоді, як професор звільнився, вони переживають “найзначніше горе в житті курсів” [7]. Більше того, слова вдячності в цьому зверненні характеризують М.М. Ланге не тільки як відданого справі освітянина й поборника вищої жіночої освіти, а й чуйну, небайдужу людину: “Ви ніколи не були директором-начальником, а завжди директором-наставником... Ви завжди стояли на варті наших інтересів, Ви брали близько до серця й наші радості, й наші печалі.

Ваша чуйність, сердечне піклування, Ваше щире бажання допомогти кожній з нас зробили Вас близькою і рідною нам людиною”, – писали з теплотою слухачки курсів [7]. Визначальним є також факт, що в листі курсистки назвали М.М. Ланге “професором-директором-другом”. М.І. Гордієвський писав, що у спілкуванні професора зі слухачками не відчувалося нічого начальницького або ж надто офіційного. Курсистки, які зверталися по пораду чи певну підтримку до М.М. Ланге, напевно знали, що почують тепле слово й зустрінуть щире ставлення до їхніх потреб. Тепле, певною мірою батьківське ставлення до курсисток ілюструє також такий уривок із листа слухачок професору, наведений М.І. Гордієвським у його розвідці: “При всіх труднощах, часом і особистих, думка наша природно, завдяки створеним Вами відносинам, зверталася до Вас, і ми довірливо й сміливо йшли до нашого професора, до нашого постійного й незмінного оборонця і друга. З якою чуйністю Ви йшли назустріч тим, кому тяжка, часом надсильна була боротьба з нестатками, у скількох Ви підтримали бадьорість, скільком Ви надали матеріальну допомогу, – це знають ті, що тільки завдяки Вам одержали можливість продовжувати освіту” [2].

Зі свідчень курсисток і сучасників М.М. Ланге очевидним видається намагання професора за часів його керівництва ОВЖК створити на курсах теплу, дружню, приязну атмосферу, яка, у свою чергу, забезпечила би умови для комфортного навчання дівчат. Так, у зверненні до курсисток із підсумками за перше півріччя 1906–1907 навчального року, крім того, що він схвально відзначив серйозне ставлення курсисток до навчання й опанування науками, їхню спраглисть до наукових лекцій, самостійної роботи й читання, професор також наголосив на тому, що його втішає дух взаємної підтримки й поваги, який характеризував стосунки як між викладацьким складом курсів і слухачками, так і в колективі курсисток зокрема. М.М. Ланге зізнався, що мав радість засвідчити: на курсах склалася розважлива атмосфера добрих, щирих стосунків, тобто настроїв правдивої і чистої руської молоді, який є такий дорогим викладачам і віра в який становить основу моральних переконань останніх [6].

Після звільнення М.М. Ланге Одеські курси продовжили своє існування під головуванням іншої людини, на довгий час залишаючись єдиним вогнищем вищої жіночої освіти для всієї степової частини України [2].

Висновки. Таким чином, аналіз історіографічних праць та архівних документів, які стосуються громадсько-освітньої спадщини М.М. Ланге, свідчить, що професор назавжди закарбував своє ім’я в історії становлення вищої жіночої освіти на вітчизняних теренах, адже саме завдяки його невтомній праці й численним зусиллям, нарешті, вдалося не тільки зрушити з мертвої точки справу жіночої просвіти Південного регіону, а й сприяти популяризації ідеї вищої жіночої освіти.

Список використаної літератури

1. Гольдин Ф.Л. Прогрессивная педагогическая мысль Юга Украины II пол. XIX – нач. XX столетия : конспект спецкурса для студентов госуниверситета / Ф.Л. Гольдин. – Одесса, 1965. – 80 с.

2. Гордієвський М.І. Наукова й громадсько-педагогічна діяльність професора М.М. Ланге / М.І. Гордієвський // Зап. Одеськ. Наук. при ВУАН т-ва. – 1930. – Секція пед. – Т. 1. – С. 1–48.

3. ДАОО, ф. 334, оп. 3., справа 7528, “Лазурский В. История Одесских Высших женских курсов”. – 1924. – 24 с.

4. Добролюбский А. К истории высшего женского образования в Одессе в XIX – нач. XX вв. / А. Добролюбский // Историко-краеведческий научный альманах. – Одесса, 2009. – С. 16–37.

5. НБ ОНУ, Відділ рідкісних книг і рукописів, архів М.М. Ланге, карт. 28, од. зб. 260, “Донесение директора Одесских женских педагогических курсов Н.Н. Ланге попечителю Одесского учебного округа Х.П. Сольскому”. – 1903. – Л. 180–181.

6. НБ ОНУ, Відділ рідкісних книг і рукописів, архів М.М. Ланге, карт. 28, од. зб. 279, “Обращение Н.Н. Ланге к слушательницам Высших женских курсов по поводу итогов работы курсов за первое полугодие”. – 1906. – Л. 286–287.

7. НБ ОНУ, Відділ рідкісних книг і рукописів, архів М.М. Ланге, карт. 29, од. зб. 283, “Обращение курсисток первого выпуска Одесских Высших женских курсов к Н.Н. Ланге”. – 1908. – Л. 2–3.

Стаття надійшла до редакції 05.03.2014.

Корнюш А.В. Роль Н.Н. Ланге в становлении высшего женского образования юга Украины

В статье раскрыты основные вехи становления высшего женского педагогического образования Одесского региона конца XIX – начала XX в. Акцентировано на роли Н.Н. Ланге, профессора Новороссийского университета, в развитии отечественного образовательного пространства. Показано его деятельность в направлении популяризации высшего женского образования и учреждения Одесских женских педагогических курсов, которые спустя некоторое время получили статус высших и еще долго оставались единственным местом высшего женского образования всей степной Украины.

Ключевые слова: *Н.Н. Ланге, высшее женское образование, Одесские женские педагогические курсы, Одесские высшие женские курсы.*

Kornyush G. The role of Mykola Lange in the establishment of women's higher education in the South of Ukraine

The article deals with the question of the establishment of female higher education in the Odesa region in the end of the XIX – the beginning of the XX century. The role of Mykola Lange in the process of reformation of higher education has been defined in the article. His concern for women's education and improvement of their educational prospects has been presented in the research work. The content of Mykola Lange's activity as a founder and the first director of Odesa women's pedagogical courses that later due to Lange's numerous appeals got the status of a higher educational establishment.

The source field of the given historical and pedagogical issue has been clarified and expanded, unknown archival documents and historical facts have been introduced into scientific usage that has made it possible to extend the coverage of pedagogical ideas and determine their influence on the educational process of the end of the XIX – the beginning of the XX century in the South of Ukraine and, in particularly, in the Odesa region.

Key words: *Mykola Lange, women's higher education, Odesa women's pedagogical courses, Odesa women's higher courses.*